

dr hab. Arkadiusz Wąsiński, prof. UŁ
Katedra Andragogiki i Gerontologii Społecznej
Wydział Nauk o Wychowaniu
Uniwersytet Łódzki

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Agaty Osmólskiej
pt.: *Edukacja nieformalna dorosłych w uczącej się społeczności wirtualnej*
napisanej pod kierunkiem dr. hab. Ewy Skibińskiej
na Wydziale Pedagogicznym Uniwersytetu Warszawskiego

Tematykę przedłożonej do recenzji dysertacji mgr Agaty Osmólskiej uznaję za interesujący poznawczo projekt badań, podejmujących istotne we współczesnej andragogice i pedagogice mediów zagadnienie ewoluowania przestrzeni edukacyjnych oraz związanych z tym procesem nowych sposobów i jakości uczenia się osób dorosłych. W pracy podjęto trafną, w mojej ocenie, próbę odczytania niszowych obszarów badawczych rozumianych jako skutek wieloaspektowych przeobrażeń rzeczywistości społecznej, utożsamianych z realiami epoki cyfrowej, czy - ujmując to precyzyjniej - czwartej rewolucji cyfrowej. Związane z nimi zmiany kreują nowe jakościowo sposoby funkcjonowania współczesnego człowieka, w tym nowe możliwości realizowania aktywności edukacyjnej, praktycznie na wszystkich etapach jego rozwoju. W tym kontekście, zamysł autorskich badań mgr A. Osmólskiej odczytuję jako dążenie do rozpoznania procesów uczenia się osób dorosłych zachodzących w wirtualnych przestrzeniach życia społecznego. Przyjęta w dysertacji rama merytoryczna nakreśla bowiem zakres badań, który można ująć w dwóch zasadniczych płaszczyznach analitycznych, tj.: a) struktury, dynamiki i trajektorii procesu nieformalnego uczenia się osób dorosłych na forum internetowym, a także b) potencjału edukacyjnego uczących się społeczności sieciowych rozpoznawanych w powiązaniu z charakterystycznymi sposobami uczestniczenia w forach internetowych członków tych społeczności.

1. Ocena struktury pracy

Rozprawa doktorska mgr Agaty Osmólskiej liczy 427 strony i składa się z siedmiu rozdziałów, a także uzupełniających je wstępu, podsumowania i wniosków, bibliografii, spisów tabel, rysunków, obrazów, schematów i wykresów. Układ pracy tworzą trzy zasadnicze części: teoretyczna, metodologiczna i badawcza. Część analiz teoretycznych stanowi obszerny tekst z precyzyjnie wyodrębnionymi zakresami tematycznymi. Obejmuje ona rozbudowaną strukturę, na którą składają się cztery rozdziały wraz z licznymi podrozdziałami. Część metodologiczna składa się z jednego rozdziału, w którym zawarto opis koncepcji badań własnych, procedury badawczej i analizy materiału badawczego, a także namysł nad etyczną stroną

przeprowadzonych badań. Część badawcza składa się z dwóch najobszerniejszych rozdziałów, które łącznie zajmują 238 stron tekstu. Należy podkreślić, że dysertacja doktorska jest obszernym opracowaniem naukowym, którego bibliografia zawiera łącznie 265 publikacji, w tym wiele pozycji anglojęzycznych.

2. Ocena merytoryczna pracy

Treść *Wstępu* ma charakter zwięzłego i syntetycznego omówienia przedmiotu zainteresowań badawczych, a także teoretycznych przesłanek związanych z nakreśleniem perspektyw rozumienia głównych kategorii andragogicznych i pedagogiki mediów. W końcowej części *Wstępu* scharakteryzowano poszczególne rozdziały dysertacji.

Powiązanie uczenia się z dorosłością jest podstawą do wyakcentowania w tej części pracy dwóch kontekstów rozpatrywania kategorii uczenia się osób dorosłych. Pierwszy, wiąże się z przyjęciem perspektywy uczenia się, jako intencjonalnie podejmowanej aktywności, w której osoba ucząca się jest podmiotem zarazem inicjującym i modelującym jej treści, formy, środki, przebieg, jak też samodzielnie ją ewaluującym. Drugi, wiąże się z kolei ze społeczno-kulturowymi determinantami pozaformalnego i nieformalnego uczenia się osób dorosłych, odniesionymi do kreacji nowych przestrzeni aktywności edukacyjnych łączonych z Internetem. Klamrę łączącą owo dwukontekstowe ujmowanie uczenia się dorosłych w Internecie stanowi przybliżenie cech osoby uczącej się jako podmiotu, wewnątrzsterownego, myślącego krytycznie i samodzielnie kierującego procesem uczenia się.

Pewnym mankamentem *Wstępu*, którego nie traktuję jako zarzut, lecz raczej niespełnione oczekiwanie rozbudzone lekturą tekstu, jest nie dość rozbudowane przybliżenie informacji dotyczących koncepcji badań i sposobu ich realizacji, a także brak jednoznacznego rozstrzygnięcia koncepcji modelu rozumienia dorosłości, którą Autorka przyjmuje jako teoretyczne ukierunkowanie w dalszych częściach pracy .

Rozdział 1 zatytułowany: *Trzy formy edukacji* składa się z trzech podrozdziałów, w których Doktorantka dokonała przeglądu podejść i stanowisk badawczych dotyczących trzech obszarów edukacji dorosłych, tj. edukacji formalnej (1.1.), edukacji pozaformalnej (1.2.) i edukacji nieformalnej (1.3.).

Zamysł tego rozdziału zakłada rozdzielne omówienie każdego z trzech obszarów edukacji, z zachowaniem jednak prowadzenia dyskursu, w którym można odnaleźć liczne nawiązania do treści wcześniej omówionych. Wspomniany przegląd podejść i stanowisk badawczych zaprezentowany w poszczególnych podrozdziałach jest stosunkowo obszernym ukazaniem zróżnicowanych ustaleń definicyjnych w przedmiotowym zakresie. Doktorantka wykazała się znajomością prac naukowych między innymi Paulo Freire'a, Ivana Illicha, Petera Jarvisa, Daniela Schugurensky'ego, Roberta Kidda, Philipa Coombsa, Paula Lengrandy, Daniela Livingstone'a, Mieczysława Malewskiego, raportów Edgara Faure'a i Jacques'a Delorsa, a także opracowań CEDEFOPu i Eurostatu. Autorka nakreśliła tym samym wielobarwną mozaikę sposobów konceptualizowania wspomnianych obszarów edukacji w świetle koncepcji edukacji ustawicznej, podejmując również próby trafnych ich interpretacji.

Interesująca narracja Autorki ma - w moim odczuciu - dwie słabsze strony. Po pierwsze, nienajlepszym rozwiązaniem jest moim zdaniem osadzenie koncepcji edukacji ustawicznej w

rozdziale 1.3. Takie rozwiązanie powoduje nałożenie się dwóch różnych porządków myślowych, utożsamianych z charakterystyką edukacji nieformalnej i wspomnianą koncepcją edukacji ustawicznej, której istoty należy jednak upatrywać w nakreśleniu kierunków reform polityki oświatowej bazujących na zasadzie ustawiczności kształcenia i integracji wszelkich form aktywności edukacyjnych osób dorosłych. Podjęcie dyskusji – skądinąd bardzo interesującej i merytorycznie poprawnej – prowadzącej równoległe obydwie wątki było dość trudnym zadaniem, aczkolwiek w moim odczuciu niekoniecznym. Doktorantka, chcąc ukazać zwiększające się znaczenie aktywności edukacyjnych osób dorosłych, utożsamianych z edukacją nieformalną, zaprezentowała ewoluowanie podejść do koncepcji edukacji ustawicznej odnosząc się do różnych aspektów związanych z edukacją formalną i pozaformalną. Zabieg ten nie sprzyja czytelności prowadzonego wywodu. Uważam, że znacznie lepszym i prostszym rozwiązaniem byłoby przeniesienie tych rozważań do odrębnego podrozdziału, będącego zwieńczeniem całego rozdziału. Po drugie, sposób omówienia obszarów edukacji oraz koncepcji edukacji ustawicznej stanowi recepcję głównie zachodniej myśli andragogicznej. Za dyskusyjne uznaję niedocenienie w tych rozważaniach znaczenia polskiej refleksji naukowej w przedmiotowym zakresie.

Chcę jednak podkreślić, że sformułowane uwagi traktuję jako głos w dyskusji. Warstwę merytoryczną całego rozdziału oceniam pozytywnie.

Rozdział 2 zatytułowany: *Wybrane teorie uczenia się osób dorosłych* składa się z czterech podrozdziałów poświęconych omówieniu teoretycznych podstaw uczenia się biograficznego (2.1.), uczenia się przez doświadczenie (2.2.), uczenia się sytuacyjnego (2.3.) oraz uczenia się egzystencjalnego wg Petera Jarvisa (2.4.).

Rozdział drugi jest udaną próbą pogłębionej refleksji nad zróżnicowanymi aspektami ujmowania procesów uczenia się osób dorosłych. Zamysł struktury rozdziału wiąże się z przybliżeniem niektórych ujęć teoretycznych uczenia się osób dorosłych znanych w refleksji andragogicznej. Kryteria wyboru prezentowanych teorii stanowią kategorie: doświadczenia i refleksyjności.

W podrozdziale 2.1. Doktorantka uchwyciła subtelne wymiary procesów uczenia się biograficznego w kontekście potencjału edukacyjnego biografii, ich znaczenia dla samopoznawania i samorozumienia podmiotu uczącego się, a także kształtowania własnego życia. Autorka odniosła się głównie do prac Elżbiety Dubas, Pierre'a Dominicé, Petera Alheita, Hanny Solarczyk-Szwec i innych badaczy zajmujących się tym zagadnieniem. Treść podrozdziału 2.2. poświęcono przybliżeniu istoty uczenia się przez doświadczenie na przykładzie charakterystyki modelu procesualnego Malcolma S. Knowles'a, cyklu uczenia się z doświadczenia Rogera Greenaway'a oraz cyklu uczenia się Davida Kolba. W końcowej części wywodu przywołano krytyczne odniesienie się P. Jarvisa do koncepcji Kolba, która okazała się w historii dyskursu andragogicznego inspirującą przesłanką do twórczego rozwoju teorii uczenia się. W podrozdziale 2.3. przybliżenie istoty uczenia się sytuacyjnego zostało przedstawione na przykładzie teorii Etienne Wengera. Doktorantka skoncentrowała swoje rozważania na rozbudowanej i interesującej analizie dwóch podejść do uczenia się, utożsamianych z uczeniem się w obrębie wspólnoty praktyk oraz uczenia się jako przekraczaniu granic wspólnoty praktyk. Ostatni podrozdział dotyczy omówienia teorii uczenia się egzystencjalnego Petera Jarvisa. Teorię tę poddano wnikliwej analizie w kilku szczegółowych przybliżeniach z uwagi na fakt, że mgr A. Osmólska przypisała jej kluczowe znaczenie w

sposobie analizy zebranego materiału badawczego. W analizie zwrócono uwagę na filozoficzne przesłanki wspomnianej teorii uczenia się, strukturę modelu procesów uczenia się wraz z prezentacją katalogu trajektorii uczenia się owocnego i jałowego, a także schematy uczenia się z doświadczeń pierwotnych i wtórnych. Rozważania te stanowią podstawę do analiz i interpretacji przebiegu procesów uczenia się kobiet uczestniczących w forum internetowym podjętych przez Doktorantkę w części badawczej dysertacji.

Zaprezentowane charakterystyki oddają istotę teoretycznych przesłanek poszczególnych podejść do teorii uczenia się. W warstwie rozważań andragogicznych uznają je za poprawne merytorycznie.

Jednakże w podrozdziale 2.4. Doktorantka nie uniknęła pewnych niezręczności i uproszczeń w sposobie formułowania myśli dotyczących egzystencjalizmu jako nurtu filozoficznego:

- Nie jest jasne na jakiej podstawie Doktorantka uznała Jean-Paula Sartre'a i Sørensa Kierkegaarda za najważniejszych przedstawicieli tego nurtu? (s. 59) - Oprócz wymienionych myślicieli wybitnymi przedstawicielami XX-wiecznego egzystencjalizmu, jako nurtu filozoficznego, byli również Friedrich Nietzsche, Martin Heidegger, Karl Jaspers, Gabriel Marcel, czy Martin Buber.

- Mylące może być stwierdzenie: „Doświadczenie istnieje w miejscu przecięcia się jaźni uczącego się a zewnętrznego świata” (s. 61) – Doświadczenie nie jest odrębnym, obiektywnie istniejącym bytem, lecz rezultatem intelektualnej aktywności człowieka jako podmiotu przeżywającego siebie w swym istnieniu (byciu i stawaniu się). W tym kontekście doświadczenie wiąże się ze znaczeniami nadawanymi przez podmiot wszystkim tym aktom osobowej egzystencji, które rozpoznaje jako istotne.

- Wątpliwości budzi uznanie przez Autorkę poglądu Sartre'a, iż „istnienie poprzedza istotę” jako uniwersalnej zasady egzystencjalizmu (s. 60). Żeby unaocnić złożoność i zarazem niejednoznaczność tej problematyki, wystarczy przytoczyć zasadniczą różnicę perspektyw między Sartre'em, ateistą, podejmującym próbę powiązania egzystencjalizmu z marksizmem, a Kierkegaard'em, personalistą, rozwijającym myśl filozoficzną egzystencjalizmu w chrześcijańskim sposobie rozumienia istnienia człowieka. W myśl pierwszego filozofa istnienie człowieka jest momentem w nicości, a według drugiego – momentem w wieczności. Przywołując rozważania Władysława Tatarkiewicza dwa założenia wydają się w tym kontekście wspólne dla różnych ujęć egzystencjalizmu, a mianowicie: „człowiek jest skazany na to, by był wolny” w swym istnieniu oraz „istnienie człowieka nie ma *a priori* wyznaczonego sensu”. Stanowią one punkt wyjścia do rozważań nad teorią uczenia się egzystencjalnego Petera Jarvisa, który na różne sposoby zdaje się mówić, że człowiek chce stawać się *czymś więcej, niż jest* poprzez nadawanie sensu własnemu życiu.

Oczywiście celem tych uwag nie jest formułowanie przeze mnie oczekiwania by w pracy doktorskiej poświęconej uczeniu się osób dorosłych podejmowano pogłębione intelektualnie rozważania nad wymienionymi zagadnieniami filozoficznymi. Co więcej, uważam, że nawiązanie do tych kwestii jest wyrazem ambitnego podejścia Doktorantki do uchwycenia filozoficznych przesłanek teorii uczenia się egzystencjalnego, które nie stanowią w istocie przedmiotu jej badań. Czuję się jednak w obowiązku zwrócenia uwagi na nieprecyzyjne sformułowania we wstępnym fragmencie podrozdziału 2.4.

Rozdział 3 zatytułowany: *Forum internetowe jako przestrzeń uczenia się* składa się z trzech podrozdziałów, które odnoszą się do ogólnej charakterystyki rozumienia kategorii forum internetowego (3.1.), jej doprecyzowania w kontekście analizy forum internetowego jako uczącej się społeczności (3.2.), a także rozpoznania obszarów edukacyjnych zastosowań Internetu (3.3.).

Doktorantka wykazała się dobrą orientacją w zagadnieniach dotyczących złożonych aspektów funkcjonowania współczesnego człowieka w przestrzeni Internetu ze szczególnym uwzględnieniem rozpoznawania jej potencjału edukacyjnego. Lektura tekstu pomieszczonego w tym rozdziale prowadzi mnie do wniosku, że kolejność podrozdziałów 3.1. i 3.2. powinna być odwrotna. Faktyczne wprowadzenie do tematyki społeczności sieciowych Doktorantka zamieściła w podrozdziale 3.2. na stronach 81-90. Warto nadmienić, że nie spodziewałem się w pracy o problematyce andragogicznej tak rozbudowanej i wnikliwej refleksji podejmującej tematykę z zakresu teorii mediów. Przywołując prace Manuela Castelsa, Pierre'a Lèvy'ego, Jeana Baudrillarda, Marka Smitha i innych teoretyków mediów Doktorantka przybliżyła pojęcie społeczeństwa informacyjnego, rzeczywistości wirtualnej, cech społeczności wirtualnej i społeczności tradycyjnej (realnej), czy multidyscyplinarnych ujęć społeczności wirtualnej. W dalszej części podrozdziału 3.2. Doktorantka ukierunkowała swoje rozważania na omówienie reguł i zasad obowiązujących w forach internetowych, sankcji wobec „niesfornych” uczestników, typowych sposobów funkcjonowania na forach internetowych, typów społeczności sieciowych, wreszcie ich potencjału edukacyjnego społeczności sieciowych rozumianych jako uczących się społeczności. Podrozdział 3.1. stanowi precyzyjną, wręcz instruktażową charakterystykę forum internetowego. Doktorantka zawarła w nim ustalenia definicyjne, rodzaje forów internetowych, zasad prowadzenia dyskursu na forum, języka komunikowania się na forum, hierarchicznej struktury forum internetowego oraz zasad jego podziału na tematyczne fora dyskusyjne. Domykający całość podrozdział 3.3. poświęcony jest natomiast tematyce mieszanych (hybrydowych) metod kształcenia w przestrzeni Internetu, tzw. blended learningu. Sposób ujęcia tych zagadnień jest spójny, poprawny merytorycznie i wyczerpujący przedmiotową problematykę.

Rozdział 4 zatytułowany: *Oblicza macierzyństwa* składa się z trzech podrozdziałów poświęconych ogólnej charakterystyce problematyce macierzyństwa na przestrzeni dziejów (4.1.), współczesnym ujęciom macierzyństwa formułowanym w dyskursie feministycznym (4.2.) oraz współczesnym wzorom macierzyństwa kreowanym również w przestrzeni mediów (4.3.).

W podrozdziale 4.1. mgr A. Osmólska przeprowadziła analizę przeglądową odmiennych i często przeciwstawnych podejść do rozumienia macierzyństwa w różnych epokach historycznych od starożytności do czasów współczesnych. Moją uwagę zwróciła szczególnie interesująca dyskusja kontrastująca poglądy w przedmiotowym zakresie Jana Jakuba Rousseau, Friedricha Froebela i Johanna Pestalozziego z poglądami Bronisława Trentowskiego i Klementyny Hoffmanowej. W podrozdziale 4.2. Doktorantka podjęła interesującą dyskusję nad zmieniającym się stosunkiem do macierzyństwa w kontekście rekonstruowania społecznej roli kobiet w perspektywie trzech fal feminizmu. Wyeksponowane zostały przejścia od tradycyjnego stosunku do macierzyństwa, bazującego na poglądach naturalistycznych akcentujących znaczenie instynktu macierzyńskiego i roli matki w nadawaniu sensu życia kobiety, przez zakwestionowanie identyfikacji macierzyństwa z kobiecością i odejście od

wartościującego rozumienia dzietności i bezdzietności kobiet, po afirmatywne odniesienie się do macierzyństwa jako indywidualnego doświadczenia kobiet, któremu towarzyszy poczucie siły sprawstwa. Doktorantka nakreśliła na tle emancypowania się kobiet zmiany w podejściu do macierzyństwa polegające na odrzuceniu jego naturalistycznego i instytucjonalnego rozumienia na rzecz wolnościowego rozumienia macierzyństwa jako świadomego wyboru kobiety. Z kolei w podrozdziale 4.3. Doktorantka podjęła dyskusję nad pogłębioną interpretatywnie demistyfikacją wzorów macierzyństwa zarówno tych usankcjonowanych tradycją, jak i związanych z nowymi trendami społeczno-kulturowymi.

W mojej ocenie przegląd literatury, przegląd stanowisk interpretacyjnych oraz sposób prowadzenia narracji w rozdziale 4 są zdecydowanie mocną stroną części teoretycznej dysertacji. Doktorantka zaprezentowała w nim bardzo dobrą orientację w literaturze przedmiotu oraz podjęła z dużym rozbudowaną, wieloaspektową dyskusję nad różnymi podejściami do macierzyństwa i roli kobiet w życiu społecznym. Wykazała się jednocześnie refleksyjnością, zrozumieniem i wyczuciem prezentowanych aspektów przedmiotowego zagadnienia.

Podsumowując część teoretyczną pracy za jej walor uznaję spójny* zamysł prowadzenia dyskursu naukowego od ogólnych przybliżeń do szczegółowych opisów ujęć teoretycznych i badawczych. Dobry styl pisarski mgr Agaty Osmólskiej, staranność w zachowaniu merytorycznej wartości prezentowanych ustaleń teoretycznych, a także rzetelność w przywoływaniu publikacji naukowych. Dobrze zorientowanie Doktorantki w literaturze naukowej stanowi w moim odczuciu zaletę pracy.

Rozdział 5 zatytułowany: *Metodologia badań własnych* składa się z dziewięciu podrozdziałów, w których Doktorantka w spójny i syntetyczny sposób zaprezentowała założenia metodologiczne przyjęte w koncepcji projektu badawczego. Układ podrozdziałów oraz ich treść uznaję za poprawny merytorycznie.

Koncepcja badań własnych stanowi oryginalny projekt badawczy osadzony w podejściu jakościowym. Konstrukcję autorskich rozwiązań metodologicznych mgr Agata Osmólska odniosła do wielowariantowych strategii prowadzenia badań społecznych w podejściu jakościowym autorstwa Earl'a Babbie'go. W dyskusji nad kluczowymi aspektami metodologicznymi wskazano przesłanki osadzenia koncepcji badań własnych w paradygmacie interpretatywnym (5.1.), przedstawiono również przedmiot badań (5.2.) i cele badań (5.3.), a także rozbudowany wykaz problemów badawczych – czterech problemów głównych i łącznie czternaście problemów szczegółowych (5.4.). W dalszej części rozdziału metodologicznego omówiono metodę badawczą utożsamianą z analizą treści postów udostępnionych na moderowanym forum internetowym (5.5.). Należy podkreślić, że przyjęte rozwiązanie koresponduje z rekomendacją E. Babbie'go, zgodnie z którą analiza treści jest właściwą metodą do badania zarejestrowanych ludzkich przekazów, między innymi stron internetowych, listów elektronicznych, wiadomości w komunikatorach sieciowych itp. Omówiono kryteriów doboru uczestniczek podforum „Dziecko – Mama z klasą” funkcjonującego w ramach forum internetowego wizaz.pl do realizacji badań własnych (5.6.), a także scharakteryzowano teren badań (5.7.). W obszerny sposób zaprezentowano kilkietapową procedurę badawczą, a także składający się ostatecznie z ośmiu kategorii klucz kategoryzacyjny, który Doktorantka stopniowo opracowywała w trakcie analizy kolejnych sekwencji postów internetowych (5.8.). Rozdział metodologiczny kończą rozważania zogniskowane wokół etycznych aspektów prowadzonych badań (5.9.).

Podsumowując rozdział metodologiczny podkreślę, że Doktorantka wykonała wartościową pracę intelektualną w opracowaniu oryginalnej koncepcji badań własnych i przybliżeniu poszczególnych etapów postępowania badawczego. Koncepcję badań oceniam jako spójną logicznie i merytorycznie poprawną, z jednym jednakże zastrzeżeniem dotyczącym niewłaściwego wskazania celu praktycznego. Trudno się zgodzić z tym, że celem praktycznym pracy jest stworzenie procedury analizy danych zastanych w Internecie, ponieważ jest to integralny element koncepcji badań w podejściu jakościowym, bez opracowania którego nie jest możliwe przeprowadzenie analizy treści materiału badawczego. Rozumiem trudność mgr A. Osmólskiej w konceptualizacji celu praktycznego w przyjętym typie badań. Niezrozumiały jest jednak dla mnie powód odstąpienia przez Doktorantkę od zdefiniowania celów badań w duchu E. Babbie'go, który stwierdza, że najbardziej użyteczne w badaniach społecznych są następujące cele: eksploracja, opis i wyjaśnienie. Uważam, że precyzyjne dookreślenie tych trzech celów nie stanowiłoby dla Doktorantki żadnej trudności.

Stoję na stanowisku, że dostrzeżone niedociągnięcie ma charakter drugoplanowy i nie przekłada się na poprawność metodologiczną koncepcji badań własnych jako takich. Jak już wspomniałem, doceniam wykonaną przez Doktorantkę pracę w tym zakresie.

Rozdział 6 zatytułowany: *Analiza wypowiedzi badanych użytkowniczek* składa się z dziesięciu podrozdziałów zawierających rozbudowaną i szczegółową analizę zgromadzonego materiału badawczego, którą opracowano według przyjętego przez mgr A. Osmólską schematem odrębnie dla każdej uczestniczki forum internetowego przyjętej do badań własnych. Na wspomniany schemat składała się analiza: a) aktywności badanych kobiet na forum internetowym, b) obrazu macierzyństwa uwyrażniającego się w postach tej osoby, c) używanego przez nią języka, d) typu jej funkcjonowania na forum, oraz e) przebiegu procesu uczenia się na forum. Chcę podkreślić, że sposób opracowania analizy materiału badawczego jest zdecydowanie mocną stroną dysertacji. Doktorantka z dużym wyczuciem, kompetentnie, a nawet z twórczym polotem odsłoniła indywidualne przestrzenie aktywności uczestniczek na forum internetowym, treści ich postów, stosunku do macierzyństwa i do roli matki. Największą wartość poznawczą z punktu widzenia przedmiotu badań ma jednak wieloaspektowa analiza procesów uczenia się kobiet rozpatrywanego na kanwie ich postów w różnych wątkach tematycznych inicjowanych na forum internetowym. Analiza procesów uczenia się kobiet była realizowana odrębnie dla wypowiedzi w każdym wątku tematycznym w sekwencji trzech etapów: a) interpretowania wypowiedzi uczestniczek, b) opracowania schematu uczenia się uczestniczek w sytuacji spontanicznego komunikowania się z innymi uczestniczkami społeczności sieciowej, c) opracowania w formie wykresu przebiegu procesu uczenia się, dla którego kanwą jest model uczenia się egzystencjalnego P. Jarvisa. Sposób opracowania materiału badawczego zasługuje na uznanie, stanowi on podstawę do dalszych analiz, które Doktorantka przeprowadziła w rozdziale pracy.

Rozdział 7 zatytułowany: *Uczenie się na forum internetowym w świetle teorii uczenia się egzystencjalnego Petera Jarvisa* stanowi dalszy ciąg analiz procesu uczenia się uczestniczek forum internetowego ukierunkowanych na rekonstruowanie trajektorii uczenia się owocnego lub jałowego w myśl założeń teorii uczenia się egzystencjalnego P. Jarvisa. Niewątpliwie sposób przeprowadzenia analiz daje wyraz zaawansowanego poziomu przygotowania teoretycznego Doktorantki w zakresie rozumienia złożonych aspektów uczenia się, o których jest mowa w teorii P. Jarvisa, a także przygotowania analitycznego, koniecznego do

wielowątkowego opracowania zgromadzonego materiału badawczego. Uznaję za wartościowe poznawczo analizy prowadzące Doktorantkę do zrekonstruowania całościowo ujmowanego procesu uczenia się poszczególnych uczestniczek forum, będącego podstawą do uchwycenia rodzajów ich reakcji na komunikaty od innych uczestniczek forum internetowego oraz określenia stosowanych przez nie trajektorii uczenia się.

Podsumowanie i konkluzja

Pani mgr Agata Osmólska podjęła w swojej rozprawie doktorskiej ważną od strony naukowej problematykę edukacji nieformalnej osób dorosłych w wirtualnym wymiarze rzeczywistości społecznej. Mocną stroną pracy jest oryginalny zamysł badawczy i spójność struktury pracy, ujawniająca się w ścisłym powiązaniu merytorycznym głównych jej części i elementów składowych. Niewątpliwie walorem pracy jest również język i styl pisarski, osadzenie dyskursu naukowego w rozbudowanej ilościowo literaturze naukowej, anglojęzycznej i krajowej, a także analiza jakościowa zgromadzonego materiału badawczego.

Wskazywane sporadycznie w recenzji uwagi i wątpliwości nie są podyktowane przeświadczeniem o tym, że obniżają one walor merytoryczny pracy jako przedsięwzięcia naukowego, lecz odsłaniają one pola wymagające w moim przekonaniu krytycznego namysłu nad teoretycznymi przesłankami rozumienia rozpatrywanych w pracy kategorii pojęciowych. Tym samym wyrażam pogląd, że przedłożona do oceny dysertacja jest ważnym głosem w andragogicznym dyskursie nad współczesnymi kontekstami uczenia się nieformalnego w przestrzeni Internetu w praktyce życia społecznego.

W oparciu o dokonaną ocenę pracy *Edukacja nieformalna dorosłych w uczącej się społeczności wirtualnej* stwierdzam, że spełnia ona wymagania stawiane rozprawom doktorskim. Wnoszę zatem wniosek o dopuszczenie mgr Agaty Osmólskiej do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Katowice, 20.12.2021 r.

